

Всеки човек отразява действителността по уникален и своеобразен начин. При различните хора съзнанието функционира различно, но сред множеството индивидуални различия в човешката психология съществуват и типични особености. Някои индивиди ориентират вниманието си към обектите и хората от външната среда, а други към своя собствен, уединен, вътрешен свят. Първите предпочитат шумните, весели компании, разнообразни контакти, общуването с нови хора, а другите спокойните тихи вечери прекарани в къщи с книга в ръка или с нежна релаксираща музика. Тези две крайности в характерите привличат учените още през 17 век. В своите трудове те отнасят едната крайност до "обръщане на мислите към външни обекти" (1,с.283), а другата до "обръщане на мислите навътре към психиката, душата или духовната реалност"(1,с.283). Така възникват понятията екстраверсия и интроверсия. Относно насочване вниманието на психолозите към тази тематика в голяма степен допринася К. Г. Юнг, който свежда ориентациите до два типа биологична нагласа, които са в основата на теорията му за психологическите типове.

Според Юнг типовете нагласа се разграничават по специфичната си насоченост към обекта или по-точно "либидното"¹ движение. "Нагласата на интроверта към обекта е отхвърляща, по същество той винаги е изправен пред проблема, как либидото може да се откъсне от обекта, сякаш всеки опит за надмощие от страна на обекта трябва да бъде непрекъснато осуетяван. Екстравертът, напротив, поддържа определено позитивно отношение към обекта. Той приема неговата важност до такава степен, че неговата субективна нагласа е трайно ориентирана и свързана с обекта..."(6,с.12) Следователно екстраверсията е насочване на интереса към обектите в средата, т.е. в екстравертирано състояние човек действа, мисли, чувства, възприема, преживява по отношение на обекта. Личност с подобна нагласа, е склонна да реагира незабавно и пряко на външни стимули. Интроверсията, респективно, е оттегляне на интереса от обекта и насочването му към субекта (към личния съзнателен опит на човека). В интровертирано състояние възприятията, мислите, действията, чувствата, преживяванията са детерминирани от субективни фактори². Тук вече индивида реагира със по-забавени реакции и действия на основата на субективни съображения, които следват външната стимулация. Противоположността на типовете като универсално психологическо явление има биологична основа. Типичните нагласи са адаптивни процеси, като пример за това Юнг изтъква особеностите на екстраверта, който непрекъснато се раздава на околните и интроверта, който постоянно се стреми да се защитава от външните изисквания. Интерес на индивида – екстраверт е естествено насочен навън към заобикалящата го действителност, към обектите, без значение дали са от конкретно или абстрактно естество и независимо по какви канали са достигнали до него. Интровертирания човек е насочен към вътрешния си живот, вътрешните си реакции и всичко, което преживява и се случва вътре в него, т.е. едната насоченост е белязана от позитивно, а другата от негативно отношение спрямо обекта. Двете нагласи обуславят "склонността към определена реакция по отношение на обектите на външния и вътрешния свят, с която се детерминират начинът на действие, видът на субективния

опит и дори начинът на компенсация от страна на несъзнаването." 3 (8, с.29)

За да се изяснят особеностите и различията на двете индивидуални ориентации е необходимо те да бъдат диференцирани и разгледани по отделно.

I. Екстраверсия.

Когато ориентацията към обектите и обективните факти е толкова доминираща, че повечето и най-важни решения и действия се определят от обективни отношения, нагласата е екстравертирана, а ако тя е устойчива и трайна става въпрос за екстравертен тип, т.е. когато даден човек живее съобразявайки се с обективните условия и техните изисквания той е екстраверт. В неговото съзнание ролята на детерминиращ фактор играе обективната ценност. Интересът и вниманието му следват обективните събития, действията му се управляват от влиянието на хората и нещата, които са свързани с обективните данни и ограничения. Индивидите с преобладаваща екстравертна нагласа активно взаимодействат със средата. Интензитетът на контактите им създават условия за максимална обективизация. Те имат добра възпроизвеждаща функция, боравят с точни понятия. Притежават подчертана аналитико-синтезираща способност, отразяват точно закономерности и са в състояние да движат мисълта си индуктивно от конкретното към общото. Всички изброени дотук особености представляват една съвършена адаптация към обективните условия. Морала, който ръководи действията на личността е съобразен с изискванията на обществото. Ако общоприетата нравствената концепция се промени, то и субективната линия, която е водеща - също, без да се променят психологическите черти на характера. Абсолютното приспособяване към обективните обстоятелства, би трябвало да означава идеална адаптация, но обективните факти могат да бъдат и аномални. Нормалната граница на интровертирността е простото приспособяване. Екстравертът се стреми към удовлетворяване на обективните възможности като се занимава с неща, предлагащи бъдещи перспективи. Опитва се да върши това, което средата му изисква от него и се въздържа от инициативи. Погледнато от друга страна нормалното развитие на екстравертирната ориентация зависи и от това дали индивидът съблюдава своите субективни нужди и потребности.

Една такава крайна нагласа на съзнанието може до такава степен да бъде погълната от обекта, че субекта да бъде напълно пренебрегнат, а това да доведе до компенсаторна нагласа на несъзнаването, насочена към субективния фактор. В този аспект нагласата на несъзнаването, като допълнение на съзнателната нагласа на екстравертирания тип има подчертано интравертивен характер. То фокусира либидото

върху всички потребности и желания, които са били подтиснати от прекалено екстравертираната нагласа на съзнанието. Чисто обективната ориентация оказва натиск върху субективните чувства, намерения и желания. Приспособяването и сливането с обективната действителност спират "неадекватните" импулси и не им позволява да достигнат до съзнанието. Субективния фактор придобива регресивен характер, т.е. колкото по подтиснати са чувствата, желанията, афектите, потребностите и т.н., толкова по-инфантилни, архаични и егоистични черти на характера имат крайните екстраверти. (6, с. 23) Характерна особеност на несъзнателните тенденции, е че колкото повече биват лишавани от тяхната енергия чрез липса на осъзнато признаване, толкова повече те придобиват разрушителен характер и вследствие на това тяхната компенсаторна функция изчезва. Компенсаторната нагласа на несъзнаваното намира израз в определен процес на психично уравновесяване, защото нормалната екстравертирана нагласа не означава, че индивида винаги се съобразява с екстравертивната схема. Възможно е в един и същи индивид да се наблюдават психологически явления с интравертивни механизми.

II. Интраверсия.

Най-простата дефиниция която може да се даде за понятието интраверсия е, насочване на интереса вътре в себе си. Интравертирания субект има склонност да не проявява интерес към външния свят, който го обкръжава, а да намира удовлетворение в своя вътрешен. (2) Интравертирания тип се управлява от субективни фактори. Той поставя субективните възгледи между възприемането на обекта и своето действие като не позволява то да приеме характер, съответстващ на дадена обективна ситуация. Решаващите детерминанти, които интраверта избира са субективните. Той се ръководи от фактори на възприятия и познания, които представляват възприета субективна диспозиция спрямо сетивните дразнителни. Когато субектът налага някакво разграничаване от обекта интроверсията е активна, а ако той не може отново да се обърне към него е пасивна.

Различията между интравертния и екстравертния тип освен в субективния фактор и органичната възприемчивост се състоят и във вида и степента на психично асимилиране на възприетия образ, т.е. интраверта се доверява единствено на впечатлението, което обектът създава в субекта, а екстраверта, респективно, на това, което субектът създава в обекта.

Юнг подчертава, че интравертираната нагласа се управлява от психологическа структура, детерминирана теоретически от наследствеността. За субекта тя винаги е

един постоянно даден субективен фактор. Тук Юнг има предвид Цялостната личност⁴. Според него характерна постоянна тенденция за интраверта е “да смесва своя Аз с Цялостната личност и да издига Аз-а в ранг на субект на психологическия процес, като по този начин предизвиква” болезнено субективизиране на съзнанието, което много го отдалечава от обекта. (6,с.53)

Индивидуалната Цялостна личност е част от нещо универсално налично във всички живи същества. Един психологически процес е заложен във всяко същество, вродения начин на действие се нарича инстинкт, а Юнг предлага начина на психично възприемане на обекта да се нарича с термина архетип. Това е символна формула, която започва да действа винаги когато започват да липсват разумни идеи или когато тези, които са налице са неприложими върху вътрешна или външна основа. Те обикновено се разглеждат от индивида като детерминирани от обекта, но техният източник е в несъзнаваната структура на психиката. Чрез въздействието от страна на обекта те просто се освобождават. Тези субективни тенденции и идеи са по-силни от обективното въздействие. Те са с по-висока стойност и затова се поставят над всички впечатления. Това е причина за интраверта да е неразбираемо как може обектът винаги да играе решаваща роля. Точно толкова е и неясно за екстраверта как една субективна гледна точка може да стои по-високо от обективната ситуация.

По отношение на нагласата на несъзнаваното, при интроверсията също се развиват отношения на компенсация, но под форма на несъзнателно засилване под влияние на обекта. По природа интровертно ориентираният индивид е субективно същество. Във всяка една ситуация или дадено поведение, той разграничава две страни: едната е влиянието на света върху него, изискванията на околните, а другата реалността пречупена през призмата на собствените му очи. Това обаче не означава, че интроверта живее в собствен, измислен свят. За него действителността е източник на по съществени субективни преживавания. Той не може да се адаптира към непознатото, защото то не се вписва в картината на спокойната обстановка в неговия живот. За да избегне напрежението той предпочита да се затвори в себе си.

С въвеждането на понятията интраверсия и екстраверсия, Юнг разграничава две големи групи психологически ориентации. След като изследва индивидуалните психологии, които спадат към едната или другата насоченост, установява, че са налице големи различия в рамките на една и съща група. Той счита, че външните условия и вътрешното предразположение подпомагат проявяването не само на екстраверсия и интраверсия, но и доминирането на някоя от оновните функции на индивида. Юнг ги представя чрез кръстовидна диаграма.

Фигура 1

Като с това изразява, че Аз-ът може да насочи енергията си към всяка една от четирите функции⁵. Той ги обединява също така и в ектопсихична система. Ектопсихиката е “система на свързване на съдържания на съзнанието и впечатления от външния свят”. (7.с.17) Чрез тази система съзнанието се ориентира в даденостите на външния свят, за които го информират сетивата и се научава да оперира с тях. Основните функции - мислене, чувство, интуиция и усещане са характерни за всеки индивид. На кратко, те могат да бъдат дефинирани по следния начин:

1. Мисленето е функция, чрез която логическите отношения се свързват с идеите. Посредством понятийни взаимовръзки и логически следствия (или чрез познанието) тази функция цели адаптиране към света и разбиране на явленията в него.(4)
2. Противоположна на мисленето е функцията чувство. Чрез нея светът бива разбран въз основа на оценките определени от индивида . Процесът на решенията му се базират на личностните и групови ценности.
3. Усещането е функция, чрез която нещата се възприемат такива каквито са . То се отнася до наблюдаване и възприемане на дадена ситуация, поведение и прочее чрез сетивата. Тази функция служи за превръщането на даден физически дразнител във възприятие. Тя обаче е свързана не само с външните дразнители, но и с вътрешните (т.е. промените във вътрешните органи).
4. Интуицията също както мисленето и чувството е противоположна функция на усещането. Тя включва възприемане на възможности, значения, взаимовръзки, позволява на възприятието да прескочи рамките на очевидното и да се насочи към възможното бъдеще. Тя е вид инстинктивно разбиране, независимо от природата на съдържанията. Интуитивното познание се отличава от останалите познания с надежност и несъмненост.

Първите две функции Юнг определя като рационални, тъй като обхващат оценки и съждения. Мисленето включва класифициране на нещата според основни логически принципи и организирането им в система. Чувстването определя нещата в рамките на

приемани – неприемани, харесвани – нехаресвани факти и идеи. Това е функция, свързана с емоциите, но тя подрежда съдържанието на съзнанието в идеи съобразно оценката за тях, а те от своя страна се съобразяват със законите на разума.

Вторите две функции са ирационални. Те боравят с прости възприятия, без преценка и осмисляне. Постигат своите функционални цели чрез абсолютното възприемане на случайности.(6.с.104)

Човек разполага и с четирите функции, но те не са разкрити в еднаква степен у него. Една от тях се издига над останалите три и играе в съзнанието доминираща роля. Тази функция се нарича висша. Ако нещо попречи на действието ѝ, нейното място се заема от друга, спомагателна или допълнителна функция. Най-слабо изявената се нарича нисша функция – тя е несъзнателна, изтласкана, проявява се в сънищата и фантазиите и също има

помощна функция.

Фигура 2

Горната половина на диаграма 2 е светла, долната тъмна, а четирите функции са в своето съответно съотношение, като по този начин е представена висшата функция принадлежаща изцяло на съзнаваната страна, а нейната противоположност, нисшата функция на несъзнаваното. По този начин е изобразено това, че освен главната си функция човек използва частично и друга само относително диференцирана и помощна. Третата функция се използва рядко, а четвъртата често въобще не е на разположение на неговата воля. Това обаче е характерно само за естествено развития човек, с относително "здрава" психика. При невротична личност е възможно главната функция да не е доразвита напълно или друга, която по природа трябва да е помощна или малоценна, да е принудително поставена на преден план. При определяне на степента на развитие на една функция важна роля играе възрастта на човека.

Юнг разграничава четирите функции, защото според него те не могат да се редуцират и изчерпват всички дадени възможности. Ако всички функции успяват да се издигнат до съзнанието, тогава целият кръг би трябвало да е светъл, т.е. човекът да е свършен.

Теоретически това е мислимо, на практика този резултат може да бъде осъществен само приблизително, но абсолютно напълно никога. Именно поради взаимното изключване на функциите не е възможно да се потвържат няколко основни поведения едновременно. По пътя на осъзнаването обаче човек може да ги диференцира до определена степен. Разполагайки напълно с главната си функция, а също така и със страничните, за малоценната знае поне от какъв вид е и кога се проявява, "тогава той може например да разбере един предмет първо познавателно, след това да го "претърси" с интуицията си за скритите му вътрешни възможности, после да го опипа с усещането си и накрая, ако емоционалността е малоценната му функция, да оцени, доколкото е възможно, дали е приятен или неприятен." (8, с. 26)

Фигура 3

Четерите функционални типа, които могат да се установят в индивида чрез съответния приоритет на една или друга функция, са валидни само на теория. В живота почти никога не се проявяват в чиста форма, а като смесени типове. Функциите, но само тези които са съседни, могат многократно да се проявяват в смесен тип с по-голям или по-малък приоритет на една функция. Двете противоположни двойки – мислене-чувство и усещане-интуиция не могат да разменят позициите си, във всички случаи те се съотнасят една към друга компенсаторно. При прекомерно подчертаване на едната функция, например човек с доминираща функция мислене, противоположната функция чувство от само себе си ще търси равновесие и ще се проявява като малоценна. Тогава интелектът ще бъде нападан от инфантилни изблици на чувства, които ще се проявяват в сънища и фантазии с чисто инстинктивен характер.

Юнг съчетава атитюдите (нагласите) интраверсия и екстраверсия с четирите функции. Именно по този начин извлича понятието за психологическите типове и развива теорията си за тях. Типовете могат да се класифицират като екстравертно-рационални, екстравертно-иррационални, интравертно-рационални и интравертно-иррационални. Освен това всеки тип се разграничава и според доминиращата функция в рационална или ирационалната двойка функции. Тези съчетания формират осем основни психологически типа:

Екстравертивна нагласа с доминираща функция мислене.

Мисленето се обуславя до голяма степен от обективна информация, предавана

посредством възприятията. Освен конкретно, то може да бъде и идейно, ако идеите, които отстоява са възприети от вън. Обективната детерминираност на екстравертното мислене се подчинява на обективни факти.

Екстравертивна нагласа с доминираща функция чувство.

Чувството отново е ориентирано към обективни данни. Обектът е необходимо условие за пораждаване на определени чувства. Хора с преобладаваща функция чувство са приятни, общителни и ведри. Когато, обаче обекта асимилира личността, т.е. когато личността твърде много се приближава до обекта, тази привлекателност изчезва.

Тези два рационални типа се характеризират с преобладаването на разсъждения и оценъчни функции. Живота на индивидите с подобна ориентация е подчинен както на рационална преценка, така се влияе и от несъзнателна ирационалност.

3. Екстравертивна нагласа с доминираща функция усещане.

Усещането е най-силно обусловено от обекта, а също така и зависимо от него. То може да зависи и от субекта, но в екстравертирания тип тази субективна форма на усещането е унищожена или подтисната. В тази нагласа усещанията предизвикват само конкретните, сетивно възприети обекти или процеси.

4. Екстравертирана нагласа с доминираща функция интуиция.

Като функция на несъзнателно възприемане, интуицията е насочена към външните обекти. Тя е активен творчески процес, който доизгражда обекта. Опитвайки се да разкрие възможности в обективната ситуация, тя непрекъснато търси изходи във външния живот чрез пренасяне на образи или възприятия на отношения и условия, които не могат да се пренесат от други функции.

Тези типове са определени от Юнг като ирационални, защото техните качества и грешки се основават върху абсолютната интензивност на възприятието.

5.Интравертирана нагласа с доминираща функция мислене.

Тук мисленето е насочено към субективния фактор. То може да бъде ангажирано с конкретни или абстрактни фактори от външната действителност, но в решаващ момент винаги е ориентирано от субективен материал. Главната му задача са новите идеи, а не възприемането на нови факти. Целта му никога не се свежда до някаква интелектуална реконструкция на конкретни действия, а до превръщане на неясния ѝ образ в блестяща мисъл.

6.Интравертирана нагласа с доминираща функция чувство.

Чувството е детерминирано от субективния фактор. То търси един образ, който в действителност не съществува, но за който е имало нещо като предчувствие. Хората с доминиращо интравертно чувстване са мълчаливи и трудни за контакти. Предпочитат използването на негативни емоционални преценки или безразличието.

Тези два типа са също рационални и притежават разумна, оценъчна способност, само, че е силно субективизирана.

7.Интравертирана нагласа с доминираща функция усещане.

В интравертираната нагласа усещането определено се базира на субективната част от възприятието. Субективния момент в усещането представлява едно несъзнателно предразположение, което изменя коренно сетивното възприятие и по този начин го лишава от неговото чисто обективно въздействие. Влиянието на субективния фактор понякога подтиска напълно дори и най-слабите въздействия от обекта. Интравертираното усещане се развива в съответствие със субективната насоченост.

8. Интравертирана нагласа с доминираща функция интуиция.

В тази нагласа интуицията е насочена към вътрешните обекти. Тяхното отношение към съзнанието е аналогично с това на външните, (като се има предвид обаче, че тяхната реалност е психическа, а не физическа). В този аспект може да се приеме, че именно тази интуиция е приложима и за елементите на несъзнаването. Вътрешните обекти се представят на интуитивната перцепция като субективни образи, които обуславят съдържанието на несъзнаването. Интроверта с доминираща функция интуиция възприема много ясно основните процеси на съзнанието. Той може възприемайки ги да предоставя определени данни, които са важни за разбиране на общи събития. Освен това интуицията обхваща образите, които се появяват априори, т.е. унаследените предпоставки на несъзнавания дух. Нейното пророческо предвиждане на нови възможности обяснява връзката ѝ с архетиповете, които представляват закономерния ход на всички преживявани неща.

Последните два ирационални типа са почти недостъпни за външна преценка. Тяхната основна активност е насочена навътре. Именно това е причина на пръв поглед да се забелязва, че тези индивиди са необщителни понякога нерешителни, потайни и изпълнени със задръжки. Често се случва те да бъдат погрешно разбирани от околните.

Типовете нагласа характеризират общото психологическо поведение, т.е. посоката на общата психична енергия. Нагласите интроверсия или екстраверсия са закотвени в биологичната ни структура и са заложили още от раждането различните функционални типове. Главната функция е обусловена от определена органична склонност, но тя може да бъде променена или потисната чрез съзнателно усилие. Промяната на типа нагласа е възможна само чрез вътрешна реконструкция, промяна на структурата на психиката, спонтанна трансформация или мъчителен психически процес на развитие. Поради това диференцирането на втората и третата функция (помощните) е доста по-лесно отколкото на четвъртата, тъй като тя е най-далеч от главната функция и същевременно най-близко до скрития, недиференцирания тип нагласа. "Това сливане е причина интровертността на екстравертния мисловен тип да се характеризира не само с интуицията или усещането, но преди всичко с чувството и т.н." (8, с. 30)

Описаните характеристики на двете типични нагласи интраверсия и екстраверсия много рядко се срещат в чист вид. Всеки човек с екстравертна ориентация носи своите интровертивни черти, респективно всеки интраверт притежава екстравертни черти. Двете нагласи се отнасят една към друга компенсаторно. Ако съзнанието е

интровертно, то несъзнаваното ще бъде екстравертно насочено и обратно. Понякога неосъзнатостта на този факт води до нарушаване на хармоничното развитие на индивида. Преходът от осъзнато към неосъзнато поведение може да се разпознае по това, че в даден обект, който е противоположен се проецират собствените отрицателни страни. Ако например при интровертния тип се прояви противоположната несъзнавана нагласа, той ще се превърне във непълноценен екстраверт. Всичко което човек не осъзнава в собствената си психика се проявява като проекция върху обекта и докато той не разпознае съдържанието на проекцията обектът остава "изкупителна жертва". Осъзнавайки развитието на противоположната нагласа индивидът не само ще възвърне собственото си равновесие, но това ще спомогне и за по-доброто контактуване с другите.

Изключително важно е да се подчертае нарушаването на психичното равновесие ако не е развита нито една от четирите възможни функции като главна, респективно когато всички са останали недиференцирани. Докато постигне напълно утвърден Аз в сходно на това състояние се намира психиката на детето. Възникването на съзнателния Аз е бавен и труден процес, който е успореден с процеса на възникването и утвърждаването на главната функция, който трябва да приключи до края на юношеството. Ако това не се случи, личността ще бъде крайно инфантилна, няма да е наясно в дадена ситуация коя от двете си нагласи и четирите си функции да използва. Такава личност често се поддава на влияния, променлива е и в същото време успява крайно лицемерно да прикрива психическата си недоразвитост, а това води до много усложнения.

За Юнг всички структури и процеси трябва да действат балансирано. За да има равновесие и хармония хората би трябвало да живеят и в света на субективните и в света на обективните преживявания. С достигане на зрелостта едната нагласа става доминираща, т.е. тук е заложена идеята, че преобладаването на дадена нагласа се осъществява чрез процеса учене. В момента в който това стане, съответният тип определя личността, но противоположния не прекратява влиянието си. Тези две уникални психологически ориентации са общовалидни начини на реакции в живота на един и същи индивид, същевременно с това те могат и да се редуват. Този факт може да се срещне и в такива ситуации, като например определени фази в човешкия живот, а дори и в живота на цели народи. Понякога те могат да се характеризират повече като интравертни или екстравертни. Например "Средновековието е по скоро интравертно, а Ренесансът е екстравертно ориентиран". (8.с.40) Би било напълно погрешно, ако интравертността или екстравертността бъдат определяни като по-ценни или по-приемливи. И двете имат своето основание и роля за да бъде завършен светът.

Бележки

При Юнг либидото е синоним на психична енергия, която представлява интензитетът на психичния процес – неговата психологическа стойност, която се обуславя от нейната детерминираща сила, проявяваща се в определени психични действия. (6.с.107)

Под субективен фактор Юнг разбира “онова психологическо действие или реакция, което съединено с въздействието на обекта, създава нов психичен факт”. (6.с.51)

Юнг определя отношението на несъзнаваното към съзнанието като компенсаторно и затова счита, че “несъзнаваното има право на своя нагласа”. Според него то “предоставя на съзнанието, което по принцип е автор на индивидуалната и адаптирана към външния свят реакция на съответната ситуация, една, произхождаща от човешкия опит, типична, съответстваща на обичайните начини на поведение и необходими на вътрешния свят, реакция и с това прави възможно за човека отговарящото на цялостната психика адекватно поведение.”(8.с.19) Важно е да се подчертае, че той разграничава “личното несъзнавано” от “колективното”. В първото се съхраняват такива съдържания, които са били изтласкани или подтиснати (става дума за всичко забравено – помислено или почувствано под прага на съзнанието, което по различни причини е било неприятно за индивида). Второто обхваща съдържания, които не са специфични за индивидуалния Аз и не произлизат от лични преживявания, а от наследствената структура на мозъка.

Юнг често използва термините “Цялостна личност” и “колективно несъзнавано” като синоними.

Функцията е, “непроменяща се при различните обстоятелства психическа дейност”